

Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni Tehcire Mecbur Etmesi

özellikle Kafkas Cepbesinde Ermenilerin Rusya ile iş birliği yapması ve Vilayat-ı Sitte'de (Doğu Anadolu) genel bir isyanı tabrik etmesi ilişkiler düşmanlığa dönüştürdü batta tamamen kopardı. Bir türlü engellenemeyen ve durdurulamayan Ermeni eylemlerinin devletin ve Türk milletinin varlığını ve devamını tehdit ettiğini gören İttihatçılar son çare olarak, isyan bölgesindeki Ermenileri güney vilayetlere tehcir etmek zorunda kaldı.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Ermeniler, İttihatçılar, Düvel-i Muazzama, Vilayat-ı Sitte.

Bayram Kodaman*

Giriş

Özet

1071'den 1877'ye kadar bükümran Türkler ile teb'a durumunda olan Ermeniler aynı topraklar üzerinde dostça bir arada yaşamışlardır. Aralarında ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Ermeniler Osmanlı'nın tesis ettiği millet sistemi içinde adeta otonomi (muhtariyet) statüsünde varlıklarını sürdürmüşlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Yunanistan'ın bağımsızlığını örnek alan ve Düvel-i Muazzama'nın desteğinden cesaret bulan Ermeniler, gizli den gizliye sırasıyla önce reform, sonra otonomi, nihayet bağımsız Ermenistan devleti için zemin hazırlığına giriştiler 93 Harbi'nde Osmanlı'nın hezimetine uğraması üzerine bu hedeflere ulaşmak için şu stratejiyi benimsediler: Önce Düvel-i Muazzama'nın desteğini ve müdahalesini sağlamak, sonra Taşnak ve Hınçak partilerini kurarak propaganda yapmak ve nihayet silahlı çetelerle Avrupa'nın dikkatini ve merhametini çekecek şiddet eylemlerini başlatmak. Bu politikalar devletle Ermenilerin arasını bozdu batta gerdı. Fakat İttihatçıların bürriyet ve eşitlik ilkelerine dayalı 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmesi bahar havasının esmesine yol açtı. Fakat bu yumuşama dönemi uzun sürmedi. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı'nın İttifak bloğunda Ermenilerin İtilaf bloğunda yer alması,

XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadarki süreçte Osmanlı-Ermeni münasebetlerinin kötü olduğunu ve devletin Ermeni halkına kötü davrandığını iddia etmek tarihin açıkça yanlış takdim edilmesidir. Osmanlı Devleti, Rumlar, Yahudiler, Bulgarlar, Maruniler, Sırpılara, Süryaniler gibi gayri Müslim tebaalarına nasıl muamele etmiş ise, Ermenilere de aynı muameleyi yaptığı tarihi gerçeklerle sabittir. Her şeyden önce devlet bütün gayri Müslimlere eşit yaklaşmış ve millet sistemi¹ çerçevesinde tam bir muhtariyet statüsü vermiştir. Böylece her dini cemaat kendi Patrikleri ve dini önderlerinin idaresi altında kendi kanunlarına, geleneklerine, inançlarına ve kültürlerine uygun tarzda hayatlarını sürdürüyorlardı. Devlet bu cemaatleri İslamlaştırmak veya Türkleştirmek için zor kullanmamış ve böyle bir politikası olmamıştır. Şayet olsa idi ne Şark Meselesi, ne de Ermeni meselesi olurdu.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları sayesinde Ermeniler Patriklerin, Rahiplerin ve Amira sınıfının baskısından ve taassubundan kurtularak laik milli meclislerine ve 1863 tarihinde Anayasalarına kavuşmuşlar ve böylece demokratikleşme sürecine girmişlerdir. Osmanlı Devleti veya Padişahlar,

(*) Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü em. Öğretim Üyesi. bayramkodaman@hotmail.com

(1) 19. yüzyıla kadar millet kavramı, hiç bir zaman ırk ve etnik bir gruba ya da ortak bir dile sahip toplulukları ifade etmek için kullanılmamıştır. Millet terimi Tanzimat ile birlikte önce kısmen, sonra tamamen kavimleri belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Ermenilerin iç işlerine Osmanlı toplum düzenini, istikrarını ve barışı bozacak bir ortam yarattıklarında müdahale ediyorlardı.

Kısaca, millet sistemi sayesinde Ermenilerle Müslümanlar aynı köyde, kasabada, şehirde, mahallede komşu olarak yan yana iç içe huzur ve barış içinde yaşamışlardır. Gerileme devri olan XVII. ve XVIII. yüzyıllarda baş gösteren kargaşa döneminde Müslümanlar ve Ermeniler eşit derecede ezilmişlerdir. Ermeniler üzerinde özel bir baskı asla olmamıştır. Hatta 1820 Yunan isyanı sonunda Yunanistan'ın istiklaline kavuşması üzerine, Bab-ı Ali bürokrasideki Rumları tasfiye ederek, yerlerine güven duyduğu ve sadakatinden emin olduğu Ermeni cemaatine mensup kişileri tayin etmiştir. Bu tarihten sonra Ermenilerin, devlet tarafından *millet-i sadıka* olarak anılmış olması Türk-Ermeni ilişkilerinin ne kadar iyi olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Türklerle Ermeniler arasında var olan dostluğa ve yakınlığa en iyi örnek Isparta Ermenilerinin durumudur. İran'daki durumlarından memnun olmayan bir grup Ermeni 1709 (hicri 1100) tarihinden sonra göç yoluyla Isparta'ya (Hamideli) gelmiştir. Bu göç kafilesi önce müsafireten Yaylazade mahallesinin yakınında bulunan ve daha sonra Ermeni Mahallesi denilen yere iskân edilmişlerdir. Müslüman halk, dini ve etnik kökenine bakmadan Ermenilere maddi-manevi yardımda bulunmuşlardır. Acemistandan (İran) geldikleri için de halk Acem Ermenileri adıyla anmıştır. Mutasarrıf Çelik Mehmet Paşa bir adet Acem Hanı adıyla bir Han yaptırarak Ermenileri oraya yerleştirmiş ve barındırmıştır. II. Mahmut, asi Tekelioğlu İbrahim'in mallarının müsadere edilerek Acem Hanı'nın 7.500 kuruş peşin para ile 16 Ermeniye verilmesini sağlamıştır. Bu Ermeniler, 1816 tarihinde de Isparta'nın yerlisi olarak nüfusa kaydedilmişlerdir. Daha önce inşa edilen 30 haneye ilaveten, yeni inşa edilen 27 hane ve Müslümanlara mahsus İğneci *Maballesinden* 41 hane satın alınarak Ermenilere verilmiştir.

98 hanede oturan toplam Ermeni nüfusu 552 idi. Ayrıca kendilerine ait bir mektep, iki kili-se ve bir de gazino inşa edilmiştir.² Bu durum, Ermenilerin, Müslüman Türkün, Türkmen'in ve Yörük'ün yoğun olduğu Isparta gibi bir şehirde barış ve huzur içinde bir arada yaşadıklarını göstermektedir. Isparta'da barış içinde bir arada yaşayan bu iki halk nasıl oldu da XIX. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'da birbirine düşman haline geldi? Bu düşmanlık ve husumetin sebebi Ermeni halkı ile Türk halkında değil başka yerde aranmalıdır.

A. Demografik Açıdan Bakış: Ermeni Nüfusu

Ermenilerin hak iddia ettikleri, tedhiş ve terör yoluyla Ermenistan devleti kurmak istedikleri "Vilayat-ı Sitte'de" (altı vilayet: Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas, Diyarbakir) en zayıf oldukları husus nüfus konusudur. Nitekim bazı Avrupalı diplomatlar tarafından Ermenilere, söz konusu vilayetlerde Ermeni nüfusunun yetersiz olduğu ve bölgede Müslüman nüfusun beş altı misli daha fazla olduğunu hatırlatılmıştır. Hatta Müslümanların çoğunlukta, Ermenileri azınlıkta olduğu altı vilayette bir Ermeni sorunu yaşanıyorsa, aynı bölgede Ermeni azınlığın kurmayı hayal ettiği Ermenistan devletinde çoğunlukta Müslümanların yaratacağı sorunların daha büyük, daha vahim, daha karmaşık problemler yaşanacağı da söyleniyordu. Nüfus azlığı yüzünden, Ermeniler Avrupa'nın Ermeni meselesini gerektiği kadar ciddiye almadığı endişesine kapıldılar. İşte bu yüzden Ermeniler Doğu Anadolu'da nüfus üstünlüğünü elde etmek için Müslümanları korkutarak bölgeden kaçirtma yani göç ettirme yolunu benimsemişlerdir. Bunun için, daha 1890'dan itibaren siyasi, askeri teşkilatlar ve çeteler vasıtasıyla propaganda, baskı, şiddet, katliam, yol kesme, köyleri basma, mahsulü yakma, suikast, hayvan sürülerini çalma gibi şiddet-terör me-

(2) Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Taribi*, (Yayına hazırlayan: Hasan Babacan) Isparta, 1012, ss.20-21. Bayram Kodaman "Isparta'ya Göç Eden Acemistan (İran) Ermenileri", Kafkas Üniversitesi'nin Nisan 2014'te düzenlediği Ermeni Kongresine sunulan bildiri.

toduna başvurdular.³ Böylece, Ermeni Meselesi Babı-Ali'nin iç ve dış politikanın yanında "Düvel-i Muazzama"nın gündemine girmiş oldu.

Ermenilerin nüfus azlığı yanında ikinci zayıf noktaları bu nüfusun imparatorluğun her tarafına dağılmış olmalarıdır. Hiç bir vilayette çoğunluğa sahip değillerdi. Yerli ve değişik yabancı kaynaklara göre imparatorluğun tamamında Ermeni nüfusu şu şekilde idi:⁴

Kaynak	Ermeni Nüfusu
Ermeni Patrikhanesi	1.780.000 - 3.000.000
Pastırmacıyan	2.100.000
Jaque Morgan	2.380.000
Vahan Vardepet	1.263.000
Hovanisyan	1.500.000-2.000.000
Constenson	1.400.000
Walker	1.500.000- 2.000.000
Ravenstein	(Anadolu)760.000
Clair Price	1.500.000
A.Powell	1.500.000
Lynch	1.058.484
Zelonof	921.000
Encyclopedica Britanica	1.500.000
Cuinet Vital	838.125
Osmanlı kaynakları	1.600.000

Ermenilerin hak iddia ettikleri Vilayat-ı Sitte'de ve Kilikya (Adana ve Maraş) bölgesinde 1914 Osmanlı resmi istatistiklerine göre Müslüman ve Ermeni nüfusun dağılımı aşağıdaki gibidir.⁵

Vilayat-ı Sitte	Müslümanlar	Ermeniler
Erzurum	673.297 % 82	134.377 % 18
Van	179.380 % 68	67.792 % 32
Harpur (Elazığ)	446.379 % 85	79.971 % 15
Diyarbakır	492.101 % 82	65.850 % 18
Sivas	939.735 % 83	147.099 % 17
Bitlis	309.999 % 75	117.492 % 25
<i>T o p l a m</i>	2.840.591	412.581
<i>Kilikya Bölgesi</i>		
Adana	341.903	54.650
Maraş	152.645	32.322
<i>T o p l a m</i>	493.548	86.972

1914 yılı sayımlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların nüfusu 13.339.000, Ermenilerin 1.234.671,

Rumların ise 1.561.075'dir. Ermenilerin oldukça az ve fevkalade dağınık bir nüfusla, hala muazzam potansiyel güce sahip tebaası olduğu meşru devletine isyan etmesi ve aynı zamanda I. Dünya Savaşını fırsat bilip İtilaf Devletleri'nin yanında savaş açması maceradan başka bir şey değildi. Nitekim o şekilde sonuçlandı.

B. Ermenilerin Vatanı Neresidir?

Ermeniler, yaşadıkları coğrafya bakımından Osmanlı Ermenileri, Rusya Ermenileri ve İran Ermenileri olarak üç gruba ayrılmışlardır. Osmanlı Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'nda, Rusya Ermenileri Rus İmparatorluğu'nda ve İran Ermenileri de Safevi Devleti içinde dağınık halde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha önceleri Roma, Bizans, Sasani, Abbasi, Selçuklu gibi devletlere tabi olarak yaşamışlardır. Bu yüzden yaşadıkları yerleri vatanlaştıramamışlardır. Dolayısıyla tarih, coğrafya ve vatan şuuru gelişmemiştir. Zira siyasi varlığın vazgeçilmez ve en önemli unsuru olan uzun ömürlü bağımsız bir devlet kuramamışlardır. Devletleri olmayınca da sınırları belirli bir vatandan, coğrafyadan mahrum kalmışlardır. Bu itibarla bir devletin, ortak bir tarihin, bir vatanın (coğrafyanın) içinde ruhen ve manen birlikte yaşayamamışlardır. Tüccar ve zanaatkâr oldukları için başka bölgelere, hatta uzak ülkelere gitmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum, onların toprakla maddi ve manevi bir bağ kurmalarını ve vatan anlayışının doğmasını engellemiştir.

Ermenilerin ayakta kalmalarını sağlayan ve birleştiren unsurların başında dil, mezhep ve alfabeleri gelir. Bu dört unsurun muhafaza edilmesi Ermenilerde önceleri Ermenilik şuurunun ve XIX. yüzyıldan itibaren

(3) Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesi Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme"Ermeni Macerası, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2001, s.13

(4) *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ankara, 2003, s.26 (Yayına Hazırlayanlar: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E.Lütem).

(5) Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990, ss.21-22. Ermeniler: *Sürgün ve Göç, Ankara 2004*, Türk Tarih Kurumu Yayını, (Yayına hazırlayanlar: Hikmet Özdemir, K.Çiçek, Ö.Turan, R.Çalık, Y. Halaçoğlu), s.33-34.

de milliyetçilik akımıyla birlikte milli şuurun oluşmasını sağlamıştır. Bütün bunlar, Ermenileri milletteştirmiş, ancak onları uluslararası siyasi platformda devlet olarak siyasi bir varlık göstermelerini ve devletler camiası içinde yer almalarını temin etmeye yetmemiştir.

Gerçekten de Ermenilerin vatani neresidir sorusuna cevap bulmak oldukça zordur. Bu sözde vatan dedikleri topraklar Rus İmparatorluğu içinde mi? Osmanlı İmparatorluğu içinde mi? İran'ın içinde mi bulunuyordu? Ermeniler tarih boyunca yaşadıkları toprakları vatanları zannederek oralandaki Ermeni nüfus oranını hesaba katmadan Büyük Ermenistan ve Küçük Ermenistan adıyla üstelik iki devlet kurmaya kalkışmışlardır. Kısacası, siyasi sınırları, tabii sınırları, coğrafi sınırları, kültürel sınırları belli olmayan veya bilinmeyen topraklar üzerinde devlet nerede, nasıl ve kim tarafından kurulacaktı? Tarihte, Doğu Anadolu'da sadece Ermenilerin oturduğu gerçek bir Ermenistan var olmuş mudur? Yoktur. Şayet varsa bu devlet bu topraklarda Osmanlı Devlet'inden daha fazla mı yaşamış ve daha fazla mı hakka sahiptir? Hayır. Ermenilerden önce bu topraklarda başka bir halk yaşamamış mıdır? Yaşamıştır. Ermeniler başka yerden gelip bu bölgeye nasıl yerleşmiş ise, Türkler de aynı şekilde gelip yerleşmişlerdir. Bu açıdan aralarında hak eşitliği söz konusudur.⁶

Günümüzde Almanya'da doğup büyüyen ve yaşayan iki-üç milyon Türkün Almanya'da devlet kurmaya kalkışması ne kadar mantıksız ve hayali ise, bir iki milyon Ermeni'nin Osmanlı Devletine rağmen, yaklaşık beş milyon Müslümanın yaşadığı Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan ve Kilikya bölgesinde Küçük Ermenistan adıyla ayrı ayrı iki Ermenistan devleti kurmaya kalkışması da o kadar mantıksız ve hayali idi

C. Hukuki Açıdan Tehcire Bakış: Zorda Kalma (İztırar) Hali

Osmanlı Hükümeti tarafından I. Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında gerçekleştirilen

Ermeni tehcirinin (göç ve iskânı) sebepleri ve sonuçları ile sadece tarihçiler ve siyasetçiler ilgilenmiştir. Tehcir konusu uzun zaman özellikle Türk hukukçularının da ilgi alanı dışında kalmış veya yetersiz bir şekilde değinilmiştir. Hâlbuki konu hukuki açıdan önem arz etmektedir. Geç de olsa son yıllarda hukuki açıdan da ele alınmaya başlanmıştır.

Bilindiği gibi, 1914'e kadar uluslararası hukukta soykırım (jenosit) suçu diye bir suç tanımı yoktu. Soykırım suçu, ancak II. Dünya Savaşından sonra 1948'de kabul edilen *Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme* ile uluslararası hukuk suçu sayılmıştır.⁷ Hâlbuki soykırım suçu milli, etnik, ırki veya dini bir toplumu, grubu veya cemaati kısmen veya tamamen yok etme amacıyla işlendiğinde oluşması gerekir. Osmanlı Hükümeti, Ermenileri asla Ermeni veya Hıristiyan oldukları için tehcir etmemiştir. 1897'de Doğu Anadolu'yu gezen New-York Herald Gazetesi muhabiri Dr. Hepworth raporunda haklı olarak şöyle diyor: "*Amerika kamuoyunun genel kanaati (...) Türklerin sebepsiz ve tabrik söz konusu değilken hareket ettikleri şeklindedir. "Şimdi inanıyorum ki, şayet Türkler bu şekilde (Ermenilerin ve Amerikalıların algıladığı gibi) davransaydı yeryüzünde bir tek Ermeni bırakmazlardı."*⁸ Böyle olmadığına göre Türklerde kasıt unsuru yani bilerek Ermenileri kısmen ve tamamen yok etme amacı da yoktur. Bu bakımdan soykırım suçunun objektif unsurları da gerçekleşmemiştir. Zaten Osmanlı Devleti'nde Ermenileri yok etme amacının bulunduğu da hukuken ispatı zor olduğu için soykırımın sübjektif (manevi) unsurlarının da oluşmadığı ve siyasi bir iddiadan öteye gidemeyeceği muhakkaktır.

Osmanlı Devletinin, hukuken hiçbir uluslararası mahkeme kararı olmadan ve ob-

(6) Kara Shemi, (Reşit Saffet Atabinen), *Türkler ve Ermenistan Mesalesi*, S.Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 1994, s.4; Fransızcası, *Les Turcs et La Question d'Arménie*, Genevre, 1918, (Tercüme Eden ve Yayına Hazırlayan Bayram Kodaman).

(7) Faruk Türhan, "Soykırım Suçunda Bir Grubu Tamamen ve Kısmen Yok Etme Amacı ve Ermeni Tehcir Olayı", *Hukuki Perspektifler Dergisi*, Sayı:9, Aralık 2006, s.46-58.

(8) Bayram Kodaman, "Bir Amerikalı Gözüyle Ermeni Macerası" *Ermeni Macerası*, Isparta, 2001, s.61-71.

jektif ve subjektif şartları oluşmamış ve ispat edilmemiş bir soykırım ile itham edilmesini ve suçlanmasını tarihi olaylar ve ciddi hukukçular onaylamıyor. Şayet Osmanlı Hükümetinde kasıt ve soykırım amacı olsa idi saldırgan taraf onun olması gerekirdi. Hâlbuki Osmanlı Devleti daima meşru müdafaa veya nefsi müdafaa durumunda kalmıştır. Meşru müdafaa ise, devlete haksız ve kanunsuz silahlı bir saldırıya karşı yasal bir tedbir olduğu için hukuka aykırılığı ortadan kaldırır. Zira devleti müdafaaya zorlayan ve Ermenilerden kaynaklanan bir saldırı vardır. Zaruret hali ise, devleti tehdit eden fevkalade ağır ve çok yakın bir tehlike ve saldırı karşısında hükümetin başvurabileceği tek çareden başka çıkar yolun olmaması halidir. Başka çıkar yol olmadığı görüldüğü ve ispat edildiği takdirde, her iki durum da hukuka uygunluk sebebinin teşkil eder. Bu itibarla Bab-ı Ali, savaş halinde kendi meşru devletine karşı isyan eden ve Osmanlının düşmanı İtilaf Devletleri'yle iş birliği yapan Ermenileri tehcir etmeyi tek çıkar yol olarak görmüştür.

Ermenilerin çıkardığı isyanlar ve diğer olaylar Vilayat-ı Sitte'yi imparatorluktan ayırma ve bölme suçunu oluşturan eylemler olduğu açıktır. Devletin istiklalini, güvenliğini, istikrarını bozan ve tehdit eden bu tür suçlar her devlette suç olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de suç teşkil ediyordu. Bu suçu oluşturan haksız ve kanunsuz eylemlere karşı meşru devletin ve hükümler milletinin her türlü tedbiri alması ve kendini savunması ve cezai müeyyide uygulaması en tabii ve en meşru hakkı ve aynı zamanda da en kutsal görevidir. Ermenilerin yaptığı isyanlar ve tedhiş hareketleri Osmanlı kanunlarına göre, açıkça hem dış güvenliği hem de iç güvenliğini ihlal eden suçları teşkil ediyordu. Ermeniler çıkardıkları isyanlarla veya iç savaş sayılabilecek eylemleriyle, Osmanlı Devleti'ni Kafkas cephesinde düşmanı olan Rusya karşısında zor durumda bırakmış ve mağlubiyetine yol açmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Ceza Kanunu'nda iç ve dış güvenliğini ilgilendiren maddelerini kısaca hatırlamakta fayda olduğu kanaatindeyiz.⁹

Madde 48- Osmanlı vatandaşlarından her kim olursa olsun düşmanla beraber meşru devletine karşı silah tutarsa idam olunur.

Madde 49- Osmanlı vatandaşlarından birisi devlet aleyhine düşmanla iş birliği yapar ve fesat çıkarmaya çalışırsa idam olunur.

Madde 52- Memurlar ve devlete hizmet edenlerden birisi devlet politikasını veya askeri harekât planlarını düşman devletin memurlarına bildirirse idam edilir.

Madde 54- Osmanlı vatandaşlarından her kim olursa olsun düşman casuslarını bilerek saklar ve korursa müebbet hapse mahkûm edilir.

Madde 55- Her kim olursa olsun, halkı saltanat aleyhine silahlı isyana tahrik eder de isyan gerçekleşir veya isyana teşebbüs edilirse idam olunur.

Madde 56- Osmanlı ahalisini birbiri aleyhine silahlı çatışmaya tahrik eden kişi idam edilir.

Madde 57-58- 55. ve 56. maddelerde öngörülen suçlardan birisi eşkiya ile birlikte veya gizli örgüt kurarak işlenirse suçun derecesine göre müebbet hapis veya kürekle cezalandırılır.

Ç. Osmanlı-Ermeni İlişkilerinin Bozulması

Osmanlının itimat ettiği ve *millet-i sadıka* dediği Ermeniler Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın tanıdığı imtiyazlarla pek çok haklar elde ederek dini, milli örgütlerini kurmuşlar ve bir nevi Anayasalı otonomi yönetimine sahip olmuşlardı. Milliyetçilik akımlarının da tesiri altında kalan Ermeni aydınları Bab-ı Ali'nin hoş görüşünden ve Düvel-i Muazzama'nın da desteğinden faydalanarak meşru devletin aleyhinde gizli ve açık şekilde çalışmaya başlamışlardır. Nihayet, ilişkilerin

(9) Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni*, Ankara, 2011, ss.87-88.

bozulmasına yol açan ilk adım Patrik Nerses tarafından atıldı. Bu tür düşmanca adımlar, 1915'e kadar aşağıdaki olaylarla atılmaya devam etti.¹⁰

a. Devletin iç ve dış meselelerle başı dertte iken, özellikle 93 Harbi'nde Rusya karşısında aldığı ağır mağlubiyeti fırsat bilen Ermeni Patriği Nerses Varjabedian derhal Grandük Nikola'nın karargâhına giderek, şu taleplerde bulundu; Doğu Anadolu'yu Rusya'nın işgal etmesi; bu olmaz ise bölgeye özerklik verilmesi; bu da gerçekleşmezse Ermeniler lehine reform yapılması ve reformlar tamamlanıncaya kadar Rus ordusunun bölgede kalması. Rusya, sadece reform yapılmasını öngören meşhur 16. maddenin Ayastefanos Ateşkes Antlaşmasına konmasını sağladı. Bu davranışı açıkça hem kanunlara aykırı hem de vatana-devlete ihanet idi. 16. madde Berlin Antlaşması'na 61. madde olarak ilave edildi. Böylece Ermeni Meselesi uluslararası politikanın ve diplomasinin gündemine sokulmuş oldu.

b. Yurt içinde ve dışında Osmanlı aleyhine yoğun propagandanın başlatılması,

c. 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak gibi ihtilalci pek çok siyasi partinin kurulması ve Ermenileri, devlete ve Müslüman halka karşı isyana tahrik ederek, Düvel-i Muazzama'nın kendi lehlerine müdahalesini zorunlu kılacak iç savaş ortamını hazırlanmaya çalışmaları,

ç. 1885'den itibaren Askeri teşkilatlanmaya gidilmesi, silahlı çetelerin teşkil edilmesi ve Ermeni halkının silahlandırılması,

d. Kurulması düşünülen Ermenistan devleti için ayrı bayrak, ayrı istiklal marşının hazırlanması,

e. Kumkapı Nümayişi (15 Temmuz 1890)

f. Birinci Sasun İsyanı (1894 Ağustos),

g. Bab-ı Ali yürüyüşü (30 Eylül 1895),

h. Osmanlı Bankası Baskını (14 Temmuz 1896),

1. Padişah Abdülhamid'e Suikast (21 Temmuz 1895),

i. Erzurum İsyanı (30 Ekim 1895), Van İsyanı (2 Haziran 1896), Zeytun İsyanı (1895-1897) ve Adana İsyanı (14 Nisan 1909) başta olmak üzere 30'dan fazla vilayet, sancak ve kazada isyan çıkması,

j. Adana Ermeni Piskoposu Paul Terziyan'ın Kilikya bölgesinde (Adana-Maraş) Fransa himayesinde Küçük Ermenistan devleti kurma projesi: 1890'da başlayıp 1897'ye kadar devam eden isyanların ve olayların Ermeniler lehine istenilen neticeleri doğurmadığını gören Paul Terziyan, 6 Temmuz 1898 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığına yazdığı gizli mektubunda Adana ve Maraş'ı içine alan bölgede Fransa himayesinde bir Ermeni devletinin kurulması için Fransa Hükümetinin yardım ve desteğini istiyor. Böyle bir devletin, Orta Doğu'da memnuniyetle Fransız kültürünün temsilcisi olacağını, Ermenileri Osmanlı'nın hâkimiyetinden, İngiltere'nin nüfuzundan kurtararak, Fransız etkisini artıracığından da bahsediyor. Terziyan, bu tavırla uyruğu olduğu kendi devletine bilerek ihanet suçunu işlemiş oluyordu.¹¹

Bağımsız Ermenistan devleti hedefine ulaşmak için Ermeni siyasi partileri ve çetelerince benimsenen silahlı mücadele biçimi, 1890-1908 tarihleri arasında kesintisiz uygulanmış; Osmanlı devletini fazlasıyla meşgul ederek iç ve dış politikada zora sokmuş; aynı zamanda Müslümanlarla Ermenileri birbirine düşürmüştür. Ama gerçekleştirilen isyanlar ve tedhiş eylemleri beklenildiği gibi Avrupa'yı silahlı müdahaleye zorlamaya kâfi gelmemiştir. Çünkü özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya dünyayı paylaşmakla uğraştıkları için Ermenileri ihmal etmişlerdi. Bu durum Ermenilerde hayal kırıklığına yol açmıştır.

(10) *Ermeni Sorunu El Kitabı*, s.23-24.

(11) Bayram Kodaman, "Abdülhamid ve Paul Terziyan" *Ermeni Macerası*, Isparta, 2001, s.57-58. Adana Olayları hakkında bakınız: Selahi R.Sonyel, *İngiliz Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları*, Ankara, 2014.

D. 1908 II. Meşrutiyet Dönemi: Önce Bahar Havası Sonra Gerilim

a. *Yumuşama Dönemi*:¹² Genç Türkler veya İttihatçılar tarafından, “*bürriyet-eşitlik-kardeşlik-adalet*” vaatleriyle, 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyeti ilan edilmesi üzerine Ermeni-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir yumuşama dönemi başladı. Bu dönemde İttihatçılar, “*ittihad-ı anasır*” fikrini gerçekleştirmeyi yani Osmanlı toplumunu meydana getiren bütün unsurları birleştirmeyi umuyorlardı. Ermeniler de, 1890’dan itibaren başlattıkları ve devam ettirdikleri isyanlardan ve terör hareketlerinden bir şey elde edemedikleri ve *Düvel-i Muazzama*’dan da bekledikleri desteği bulamadıkları için Taşnak Partisi İttihatçılarla, Hınçak Partisi de Prens Sabahattin’in Âdem-i Merkezîyetçi-liberal Hürriyet ve İtilaf Fırkası’yla anlaşma yolunu tercih etmişlerdir. İttihatçılar Ermenilerin bu tavrını Osmanlı Birliği adına atılmış müspet bir adım olarak değerlendirerek, memnuniyetle karşılamışlardır. Böylece karşılıklı temaslar ve görüşmelerin yolu açılmış ve neticede ilişkilerde bahar havası ortamı oluşmuştu. Gerçekten de Ermeni cemiyetleri ve komiteleri devlet aleyhine yaptıkları faaliyetlerine bir müddet ara vermişler ve Osmanlı Devletinin kalkınması ve yükselmesi için çalışacaklarını ilan etmişlerdir.¹³ Bahar havası uzun sürmedi, münasebetler bozuldu. Çünkü bazı Ermeni cemiyetlerine ve başta Antranik (Ozanyan) olmak üzere bazı aydınlara göre, İttihatçıların Osmanlı Birliği fikrinin gerçekleşmesi halinde Büyük Ermenistan hedefine ulaşamayacaktı. Bu itibarla Osmanlı Devleti’ne, İttihatçılara, hatta Osmanlı Birliği’nden yana olan Ermenilere karşı her türlü mücadele sürdürülmeliydi. Nitekim Mersin Piskoposu Muşeg ve Adana Bölgesi Piskoposu Paul Terziyan Adana ve Maraş’ı içine alan Küçük Ermenistan devletini kurmak üzere, 14 Nisan 1909’da karşılıklı katliamla neticelenen Adana İsyanı’nı başlattılar.

b. *Gerilimin Artması*: İstenmeyen olayların meydana gelmesi üzerine, 9 Ey-

lül 1909’da İttihatçılarla-Taşnaklar arasında imparatorluğun toprak bütünlüğünü, devletin istiklalini, sosyal barışı ve düzeni birlikte koruma konusunda anlaşmaya varıldı. Fakat Osmanlı, Ermenilere ne kadar iyi davranırsa davranırsa, Ermeniler yine de bağımsız Ermenistan hedefine ulaşmak için gizli faaliyetlerine devam etmekten vazgeçemediler. Özellikle *Balkan Savaşları*’nda (1912-1913), Osmanlı’nın hezimete uğraması, Ermeni cemiyetlerini umutlandırarak, devlet aleyhinde gizli faaliyetlere her türlü faaliyette bulunmaya sevk etmiştir. Özellikle halkı silahlandırmaya ve propaganda ile devlet aleyhine tahrik etmeye hız verdiler. Henüz, ortada ciddi bir sorun yok iken, Ermenilerin öz savunma adı altında gizlice silahlandırılması gerilimin artmasına yol açmıştır.

Ermenileri umutlandıran ikinci bir olay, İtilaf Devletleri (İngiltere-Fransa-Rusya) ile İttifak Devletleri (Almanya-Avusturya-Macaristan) arasında savaş atmosferinin artması ve bu savaşta veya savaştan sonra Osmanlı Devleti’nin parçalanarak, bağımsız Ermenistan devletinin kurulma ihtimalinin ortaya çıkmasıdır.

23 Ocak 1913 tarihinde meydana gelen Bab-ı Ali Baskını neticesinde İttihat-Terakki Fırkası iktidara geldi. O zamana kadar Ermenilerle, özellikle Taşnaklarla dostane ilişkiler içinde Olan İttihatçılar, Talat Paşa’nın talebi üzerine Bedros Hallaçyan vasıtasıyla, 1913 Nisan ayında Ermenilere “*aile içi sorunlarımızı (ıslahatları) yabancı devletlerin müdahalesi olmadan birlikte çözüme kavuşturalım*” teklifini götürdüler. Görüşmeler Hallaçyan’ın evinde yapıldı. Bu teklif Ermeni yöneticilerince kabul görmedi. Talat Paşa da Ermenilerin özerklik öngören isteklerini kesinlikle reddetti.¹⁴

24 Haziran 1914 İstanbul’da Hınçak Cemiyetinin III. Kongresi yapıldı. Bu kongre-

(12) Bu konuda bakınız: Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat-Terakki*, İstanbul, 2005.

(13) Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşından Lozan’a Ermeni Sorunu*, Sakarya, 2004, ss.41-53.

(14) Arsen Avagyan-Gaidz Minassian, *Ermeniler ve İttihat-Terakki*, İstanbul, 2005, ss.126-128.

rede İttihatçılara karşı muhalefet yapma ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin ana hedefi olan öz savunmanın hangi araçlarla ve nasıl yapılacağı hakkında kararlar alındı. Özellikle öz savunmanın örgütlenmesi kararı, Osmanlıya karşı büyük bir isyana hazırlık yapılacağı anlamını taşıyordu.

Gerginliği artıran bir diğer önemli olay Taşnakların, 2-14 Ağustos 1914 tarihleri arasında Erzurum'da toplanan VIII. Kongresidir. Bu kongrede, başlamış olan I. Dünya Savaşında Ermenilerin konumu yani hangi tarafta yer alacakları belirlenecekti. Kongreye, İttihatçılar Bahattin Şakir, Ömer Naci ve Hilmi Beyin bulunduğu bir heyet de katılmıştır. Kongrede Ermenilerin Osmanlı ordusunda vatani hizmetlerini yapmak zorunda olduğuna karar verildi. Bahattin Şakir, Ermenilere Osmanlı himayesi altında özerklik statüsü vaat etmiştir. Ayrıca Kafkasya'da Ermenilerin, Gürcülerin ve Azerilerin birlikte Rusya'ya karşı isyan çıkarmalarını teklif etti. Bu öneriler Van ve Muş'taki Ermeni ileri gelenlerine de yapıldı. Ancak olumlu cevap alamadı. Olumsuz cevap İttihatçıları kızdırdı. Hatta Talat Paşa, Armen Garo'ya Ermenilerin cevabını beğenmediğini ve bundan sonra İttihatçıların karar almada hür olduğunu söylemiştir. Neticede Kongrede şu kararlar alındı.¹⁵

1-Ermenilerin derhal silahlandırılması,

2-Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerinin silahlarıyla kaçarak Rusya tarafına geçmeleri,

3-Türk ordusu galip gelirse sessiz kalınması,

4- Türk ordusu mağlup olursa Ermeni çetelerinin cephe gerisinde isyan çıkartması,

5-Askeri nakliyatı aksatmak için asker, erzak ve mühimmat konvoylarına saldırılması,

Bu kararları gören İttihatçılar, Ermenilerin Osmanlıya karşı Rusya yani İtilaf Devletleri'nin saflarında harbe katılacağını

hissederek, bu tür eylemlere girişmemeleri konusunda Ermeni ileri gelenlerini birkaç defa uyarmışlardır.

E. Birinci Dünya Savaşı: Tehcire Götüren Olaylar

a. *Osmanlı Devletinin Zorda Kalma Hali*: 28 Haziran 1014 Saraybosna Suikastı. 28 Temmuz 1914 Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a, 1 Ağustos'ta Almanya'nın Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya 28 Ekim 1914 İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devletine, 12 Kasım 1914 Osmanlı'nın İtilaf devletlerine savaş ilan etmesiyle I. Dünya Harbi bütün şiddeti ile başladı. Bu savaşta, Osmanlı Devleti şu cephelerde savaşmak zorunda kalmıştır: Kafkasya Cephesi, Çanakkale Cephesi, Sina ve Filistin Cephesi, Hicaz-Yemen Cephesi, Irak Cephesi, İran Cephesi, Galiciya Cephesi ve Makedonya Cephesi gibi sekiz cephede İngiltere'ye, Fransa'ya, Rusya'ya karşı var oluş ve yok oluş savaşı veriyordu.

Kafkas Cephesi'nde, Enver Paşa komandasındaki Türk ordusu, 21 Aralık 1914'te (o zamanki Rus sınırı olan) Köprüköy-Eleşkirt hattında hücumla geçti. Sarıkamış yakınında Allahüekber Dağları'na ulaşan ordu burada 1915 Ocağı'nın ilk haftasında ağır bir yenilgiye uğradı. 130.000 kişilik asker mevcudunun 60.000'i çarpışmalarda veya soğuktan donarak şehit oldu. Geri kalanlar esir düştü. Bu cephedeki savaşlarda Ermeniler bir yandan Rus ordusunun yanında Osmanlı ordusuna karşı savaşırken, diğer yandan da cephe gerisinde, yolları kesiyor, askeri konvoyları basıyor ve sivil Müslüman halka saldırıyordu.

Tahminen 250.000 şehit verilen Çanakkale Cephesi'nde, 1915 yılı boyunca denizde ve karada İngiliz ve Fransız donanmalarına ve kara ordularına karşı savunma savaşı veriliyordu. Irak ve Filistin cephelerinde ise, İngiltere ile mücadele ediliyordu. Kısaca,

(15) Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri*, Ankara, 2014, s.144. İlhan Gedik-Musa Şaşmaz-Yaşar Canatan, *Yakın Dönem Ermeni Hadiselerinde Van*, Ankara, 1993, ss.149-156.

bu savaşlar dört taraftan saldırıya uğrayan Osmanlı Devleti için ölüm kalım savaşı niteliğinde idi. Zira savaş sonunda Üçlü İtilaf güçlerinin galip gelmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu parçalanacaktı. Üçlü İttifak galip çıkarsa Osmanlı Devleti kaybettiği topraklarını geri alabilecek ve varlığını muhafaza edecekti.

b. Ermenileri Düşmanca Tutumu: Osmanlının yüz yüze kaldığı ikilem Ermeniler için de geçerli idi. İtilaf Devletlerinin galip gelmesi halinde Büyük Ermenistan Devleti hedefine ulaşabileceklerdi. İttifak Devletleri galip gelirse devlet olma hayalleri tamamen yok olup gidecekti. Osmanlı varlığını korumak ve yok olmamak için düşmanı Rusya'ya karşı ölüm kalım savaşı verirken, Ermeniler de müstakim devlet kurmak için meşru devletlerine yani Osmanlı'ya karşı isyan ediyordu. Her iki taraf için de harp kuralları ve olağan üstü şartlar geçerli idi.

Ermeniler, I. Dünya Savaşı başlar başlamaz ve henüz Osmanlı savaşa girmeden Rus ordusu saflarına katılmaya başladılar. Bu durumdan istifade eden Rusya Türkçe bilen ve bölgeyi tanıyan Ermenileri Osmanlıya karşı kullanmak için örgütlenmelerine ve gönüllü askeri birlikler teşkil etmelerine destek verdi. Bunun üzerine, 1914 Eylül ayında Tiflis'de toplanan Ermeni Ulusal Konseyi komita adı altında şu askeri birlikleri kurma kararı almışlardır:¹⁶

Birinci Komita, 1.200 kişilik olup Antranik komutasında, 3 Kasım'da Osmanlı-İran sınırında,

İkinci Komita, 500 kişi ile Dro komutasında Iğdır bölgesinde,

Üçüncü Komita, 500 mevcutla, Hamazasp komutasında, 1 Kasım 1914'de Sarıkamış istikametinde,

Dördüncü Komita, 6 Kasım'da 500 kişi ile Keri komutasında Erzurum bölgesinde

Beşinci Komita, Vartan Komutasında Van'da görevlendirildiler.

Bunlardan başka İşkhan Arutyan ve Kırkor Avşaryan komutasında iki komita daha kuruldu. Gerilla ve çete savaşı yapacak şekilde düzenlenen bütün komitaların başlangıçta mevcudu 2.000 muharip asker ve 600 yedekten ibaretti. Daha sonra toplam asker sayıları 6.000 kadar çıkacak olan bu komitaların görevi Ruslara keşif ve istihbarat hizmeti vermek ve aynı zamanda Osmanlıya karşı Rusya'nın yanında savaşmaktı. Nitekim 22 Aralık 1914-15 Ocak 1915 arasında Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta Rusya'ya mağlup olmasında Ermeni komitalarının önemli rolleri olmuştur. Bütün bu eylemlerin tamamı Osmanlı Ceza Kanunlarına göre vatana ihanet suçunu oluşturuyordu ve cezası idamdı. Buna rağmen Bab-ı Ali tedbir olarak Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerini, silahlarını alarak geri hizmetlerde görevlendirmekle yetindi.

F. Bardağı Taşırın Son Damla: Van İsyanı (1915)

Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli bölgelerde çıkardıkları isyanlar içinde sonuçları bakımından en önemlisi, 1915 Van İsyanı olmuştur. Osmanlı Devleti o günlerde Çanakkale'de, Sina'da ve Irak'ta ölüm-kalım savaşı vermekte, Van bölgesinde bulunan asker ise, Rusların Kafkaslardan yaptıkları saldırılara karşı savaşmaktadır. Özellikle Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta bozguna uğraması üzerine umutları ve cesaretleri artan Ermeni çeteleri, Anadolu'nun pek çok yerinde çıkaracakları olayları genel bir Ermeni isyanına dönüştürme gayreti içinde idiler. Nitekim durumu değerlendiren Ermeni çeteleri 15 Nisan 1915'te önce Van çevresinde, 17 Nisan'da Çatak, 8 Nisan'da Bitlis'te ve 20 Nisan'da Van'ın merkezinde büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Van ve çevresinde memur ve jandarmalar öldürülmüş; karakollar ve Türk evleri saldırıya uğramış; resmi

(16) Taner Yurtsever, *General Grigoriy Nikoloviç Korganoff'un La Participation des Armeniens a la Guerre Mondial Sur le Front Caucase (1914-1918) adlı kitabındaki kayıtların Türk arşivlerindeki belgelerle mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, ss.8-10.

binolar yakılarak isyan bütün Van bölgesine yayılmıştır. Van jandarma tümeninin bir kısmı ile bir takım aşiretler Ermenilere karşı savaşlırsa da ayaklanmayı bastıramamışlardır. Bu arada, Hakkâri'de (Çölemerik) de Nasturiler ayaklanmışlardır.

Nihayet Kafkasya'da oluşturulan dört Ermeni komitesi birleşerek Ararat Birliği adı altında ve Rus ordusu desteğinde, 28 Nisan 1915'de Van üzerine yürüdü ve 14 Mayıs'da Van ele geçirildi ve 18 Mayıs'da Ruslara teslim edildi. Hayat hakkı tanınmayan Müslüman halkın önemli bir kısmı katledildi. Van başşehir olmak üzere hemen *Muvakkat Hükümet* kuruldu.¹⁷ Van Valiliğine Aram Manukyan atandı ve kazalara da Ermeni kaymakamlar gönderilmeye başlandı. Van'ın işgalinden sonra yerli Ermeniler ve komitalar Müslüman halka saldırıya geçerek, Mayıs sonuna kadar Çatak, Müküs ve Gevaş'ı işgal ettiler.

14 Nisan 1915'de başlayan Van isyanı devam ederken, Anadolu'nun pek çok yerinde olayların çıkmaya başladığı, saldırı ve katliam haberleri gelmekte idi. Yapılan aramalarda Ermenilere ait silah depoları bulunmuştu. Çanakale'nin geçilmesi halinde İstanbul işgal tehdidi altında idi. Endişeye kapılan Osmanlı Hükümeti bu tablo karşısında vilayetlerde genel bir ayaklanmaya veya iç isyana meydan vermemek için, kesin tedbir olarak, önce 24 Nisan 1915 tarihinde şu kararları aldı: Müslümanlara saldıran, devlete isyan eden, askerden kaçan, Ruslarla işbirliği yapan İtilaf Devletleriyle temasta bulunan ve onlara istihbarat hizmeti veren Taşnak-Hınçak gibi ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin kapatılması ve zararlı görülen çete liderlerinin tutuklanması. Nitekim 2.345 kişi tutuklandı.¹⁸ Bir kısmı da Rusya'ya kaçtı. Tutuklananların çoğu İttihatçılarla işbirliği yapan güya dost Taşnak üyeleri idi. Tutuklamalardan sonra Ermenilerin Van'ı işgal ederek, Ruslara teslim etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti telaşa kapılmış ve gerilim iyice artmıştır.

Hükümetin aldığı bütün tedbirler isyanların önünü alamadı. Ermeniler işi iyice

azıttılar teröre, şiddete, saldırılara devam ettiler. Bunun üzerine, 2 Mayıs 1915'de Başkumandan Enver Paşa Dâhiliye Nezareti'ne kesin çözüm bulmak için iki öneride bulundu.¹⁹ Birincisi öneri savaş başlar başlamaz Rusya nasıl Güney Kafkasya'daki Müslümanları Anadolu'ya sürmüş (déportation) ise, isyan ve ihtilal ocağı durumunda olan Van Gölü etrafında ve Van vilayetindeki Ermenilerin de hudut dışına tehcir edilmeleri öngörüyordu. İkinci öneri ise, bu Ermenileri imparatorluğun başka bölgelerine gönderilerek dağıtılmasından ibaretti. Talat Paşa birinci öneriyi uygun bulmadı. Bunun üzerine Enver Paşa 6 Mayıs 1915 tarihinde Ermenileri Doğu Anadolu'dan ve Zeytun'dan çıkarılarak Diyarbakir vilayetinin güneyine ve Fırat vadisine gönderilmesini talep etti. Bunun üzerine, 27 Mayıs 1915'de iki maddeden ibaret olan Tehcir Kanunu çıkarıldı.²⁰ Buna göre isyan edenlerin, hükümet emirlerine uymayanların, memleket savunmasına ve asayişin teminine muhalefet edenlerin, casusluk yapanların hükümetçe tayin edilen yerlere sürülmesi yani tehcir edilmesi öngörülüyordu.

Sonuç ve Değerlendirme

Balkan Savaşları'nda Rumeli topraklarını Edirne hariç kaybetmiş olan Osmanlı Devletinin Doğu Anadolu topraklarını kaybetmeye tahammülü yoktu. Zira bu kayıp Anadolu'da hem devletin hem de milletin varlığının ve bekasının sonu anlamına geliyordu. Ayrıca Bulgarların, Yunanlıların, Sırp- ların ayrılmasıyla imparatorluk sınırları içinde kalan Hıristiyan Ermenilerin de *vilayat-ı sitte*'de devlet kurarak, Osmanlıdan kopması *ittihad-ı anasır* (Osmanlı Birliği) fikriyatının sonu anlamını taşıyordu. O halde ne pahasına olursa olsun yaklaşık 5.000.000 Müslümanın ve 1.200.000 Ermeni'nin bulunduğu Doğu Anadolu muhafaza edilmeliydi. II. Abdülha-

(17) Aynı yer, ss.18-20.

(18) Haluk Selvi, a.g.e., s.72.

(19) Gündüz Aktan, "Soykırım Sözleşmesi'ne göre 1915'te Yaşanlara Kimse Soykırım Diyemez", 90.Yılında Ermeni Trajedisi1915'te Ne Oldu?, Editör: Sefa Kaplan, İstanbul, 2005, s.45.

(20) İlhan Gedik-Musa Şaşmaz-Yaşar Canatan, a.g.e., ss.217-218.

mit de İttihatçılar da bu görüşte olup, buna göre siyaset yaparak, itimat ettikleri ve *millet-i sadıka* dedikleri Ermenileri imparatorlukta tutmaya gayret etmişlerdir.

Osmanlının bu iyi niyetine rağmen, milliyetçilik akımlardan ilham alan, Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın bağımsızlığından etkilenen, Rusya'nın tahriklerine kapılan, İngiltere ve Fransa'nın maddi, manevi ve siyasi desteğine güvenen ve umutlanan Ermeniler, nüfuslarının azlığına, oranına ve dağınlığına bakmadan, Osmanlının hala potansiyel bir güç olduğunu hesaba katmadan, Osmanlıya ve Müslümanlara karşı silahlı mücadele başlatarak maceraya atılmışlardır. Neticede imparatorluktan değil, isyan çıkardıkları Doğu Anadolu'dan Suriye ve Rakka bölgelerine tehcir (transfer) edilmişlerdir.

İşte, Ermeniler tarafından tek taraflı olarak siyasi mülahazalarla soykırım kapsamında mütalaa edilen bu tehcir olayıdır. Tarihçiler tarafından sebepleri objektif bir şekilde henüz ortaya konulamayan, olayların meydana geldiği 1915 tarihinde soykırım suçu diye bir suç yok iken ve uluslararası bir mahkeme tarafından soykırım olarak nitelendirilmemiş Ermeni tehcirini soykırım kabul etmek hukuka, mantığa ve tarihe aykırılıktır (anachronisme).

Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak istemeleri anlaşılabilir ve kabul edilebilir durumdur. Ancak, meşru devlete karşı isyan etmeleri ve her türlü vasıtaya başvurmalarının da Osmanlı kanunlarına göre ağır bir suç olduğu unutulmamalıdır. Hiç şüphesiz devlet kurmanın ve meşru devlete karşı isyan etmenin bir bedeli olmalıdır. Ermeniler bedel ödemedi, buna karşılık Osmanlıya ağır bedeller ödettiler, Düvel-i Muazzama'nın müdahalesiyle kolayca bedel ödemedi hedeflerine ulaşmak istemişlerdir.

Buna karşılık kendi imparatorluğu içinde bulunan Ermenilerin devlet kurma girişimlerini engellemek; silahlı isyanlarını ve

tedhiş eylemlerini bastırmak, suçluları yakalamak ve cezalandırmak da Osmanlı Devleti'nin en meşru hakkı ve ödevi olduğu da hatırdan tutulmalıdır. Buna rağmen Osmanlıya "*baklı olmaya hakkı olmayan*" devlet gözü ile bakılmıştır. Osmanlı zayıflıyor güç kaybediyor, toprakları gittikçe küçülüyor. Devleti ve vatanı tehlikede olduğu kadar, Türk milletinin de varlığı ve bekası da tehlikede idi. O halde ne pahasına olursa olsun millet korunmalı, elde kalan topraklar muhafaza edilmeliydi.²¹

Ermenilerin tehcir edilmesine sebep olan kanunsuz ve suç tehcir eden eylemleri şu şekilde kısaca sıralamak mümkündür: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı harp halinde iken Ruslarla işbirliği yapmak ve Rus ordusu saflarında meşru devlete karşı savaşmak. 1915'te Van başta olmak üzere, Doğu Anadolu'da isyan çıkarmak, Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerinin silahları ile askerden kaçarak Rusya tarafına geçmeleri veya çetelere katılarak, yol kesmek, talana katılmak gibi eylemlerden ibaretti.

Kısacası tehciri önyargı ile soykırım olarak nitelemeden önce Ermenilerin ne ve kim olduklarına değil ne yaptıklarına bakmak lazım. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin Ermeni veya Hıristiyan oldukları için değil, evvela tamamen devlete karşı işledikleri suçlardan ötürü, sonra da tehcir edilmeselerdi bu suçları daha fazlasıyla işlemeye, daha fazla zarar vermeye devam edecekleri, hatta işi bölgedeki beş milyon Müslümanın katli edilmesine ve bölgeden kovulmalarına kadar vardıracağı kanaatinin kuvvetle oluşmasından dolayı tehcire tabi tutulmuşlardır. Bu iki sebep tehcirin hukuka aykırılığını gidermektedir. Bu iki sebebe, İttihatçıların önceden Ermenileri yok edeceklerine dair herhangi bir planlarının ve hedeflerinin olmaması da tehcirin soykırım olarak nitelendirilmesini engellemekte ve imkânsız

(21) İsmail Küçük Kurt, "İzmir Hali Açısından Ermeni Tehciri", *Akademik Perspektif*, 3 Ocak 2012. Ayrıca bakınız: <http://akademikperspektif.com/2012>

kılmaktadır. Ayrıca Osmanlı Hükümetinin Ermenilerin isyanını ve terör olaylarını önleyebilmek için her türlü teşebbüsü ve tavsiyeyi Ermeni liderler nezdinde yapmış ancak netice alamamıştır. Bütün çarelerin tükenmesi üzerine en son, en insani ve en güvenli çare olarak tehcir uygun bulunmuştur. Böylece tehcir edilen Ermenilerin hayatları, güvenlikleri ve imparatorlukta kalmaları sağlanmış ve teminat altına alınmış olacaktı. Bu yüzden tehcirin sonuçlarına bakarak tehciri İttihatçıların Ermenileri yok etmek amacıyla yaptıklarını söylemek haksızlık olur. Zira tehcirin vahim neticeler doğuracağını İttihatçılar da bilemezdi, önceden bilmeleri de mümkün değildi. Buna rağmen tehcirin soykırım olarak nitelendirilmesi önyargıdan ve kötü niyetten başka bir şey değildir. Okuyucuya mukayese imkânı vermek için tarihten tehcirle ilgili kısaca birkaç örnek vermeyi uygun bulduk.

7 Aralık 1941'de Japonya'nın Pearl Harbour'da Amerikan donanmasına baskın yaparak zarar vermesi ve Japon denizaltılarının Amerika sahillerinde görünmesi üzerine, Birleşik Devletleri Hükümeti, 1942 Şubat ayında Amerika'nın Batı bölgelerindeki Japonları iki gün içerisinde iç bölgelere sürgün (tehcir) etmiştir. Bu hadiseye kimse soykırım olarak bakmıyor.

Kırım Tatar Türklerinin sürgünü: Sovyetler Birliği Başkanı Stalin, Kırım Tatar Türklerini, İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanlarla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle topyekûn sürgün etme kararı vermiştir. Bu karar, 18 Mayıs 1944 gecesi Kırım Türklerine bildirildi. Aynı gece zorla evlerinden çıkarılan, 423.000 Kırım Türkü hayvan sürgüne vagonlarına bindirilerek değişik bölgelere sürgün edilmişlerdir. Bir ay kadar süren yolculuk sırasında, 195.000'ne yakın kişi açlıktan, hastalıktan, soğuktan ölmüştür. Bu da soykırım sayılmıyor.

Ahıskalıların sürgünü: Yine Stalin'in emriyle, 14 Kasım 1944'de gece saat 24'te

200'den fazla köy ve kasabada yaşayan binlerce Ahıskalı birkaç saat içinde evinden zorla alınarak yük ve hayvan vagonlarıyla Sibirya-Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan'a sürüldüler. Bu da soykırım olarak nitelendirilmiyor. Kırgızlar

Kırgızlara uygulanan soykırımı: Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanlara karşı savaşmak üzere, o zamana kadar askerlik hizmetinde muaf tutulan Kırgızları askere almaya ve cepheye yollama kararı aldı. Kırgızların buna itiraz etmesi üzerine modern silahlarla donatılmış Rus ordusu, 1916'da saldırıya geçerek, 30.000 Kırgız'ı katletmiştir. Rus katliamından korkan (ürken) 300.000 Kırgız ise Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bunların önemli bir kısmı da yollarda ölmüştür. Kırgızlara reva görülen bu zulüm hafızalara ve tarihe ürkmekten dolayı "Ürkün Olayı" olarak yerleşmiştir. Batı dünyası Kırgız soykırımını duymazdan gelmiştir.

Osmanlıların iyi niyetle yaptıkları Ermeni tehciri soykırım sayılırken, Amerika'nın Japonlara, Rusya'nın Kırımlılara, Ahıskalılara ve Kırgızlara uyguladıkları tehcir soykırım olmuyor. Özellikle, Düvel-i Muazzama'nın (İngiltere-Rusya-Fransa) ve Hıristiyan âleminin en çok meşgul olduğu Şark Meselesi'nin açıkça söylenen ve bilinen tek amacı Türkleri önce Balkanlar'dan atmak, sonra da Anadolu'dan kökünü kazıyıp, geldikleri yerlere (Türkistan) geri gönderme olduğu halde bu soykırım olmuyor. Neden?

Bibliyografya

Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat- Terakki*, İstanbul, 2005.

Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990.

Bayram Kodaman, "Bir Amerikalı Gözüyle Ermeni Macerası" *Ermeni Macerası*, Isparta, 2001.

Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesi Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme" *Ermeni Macerası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2001.

Bayram Kodaman, "Abdülhamid ve Paul Terziyan" *Ermeni Macerası*, Isparta, 2001, s.57-58. Ada-

na Olayları hakkında bakınız: Selahi R.Sonyel, İngiliz Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları, Ankara, 2014.

Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Yayına hazırlayan: Hasan Babacan, Isparta, 1012.

Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri*, Ankara, 2014.

Ermeni Sorunu El Kitabı, Ankara, 2003, Yayına Hazırlayanlar: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E.Lütem).

Ermeniler: *Sürgün ve Göç*, Ankara, 2004, Türk Tarih Kurumu Yayını, Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Özdemir, K.Çiçek, Ö.Turan, R.Çalık, Y. Halaçoğlu.

Faruk Turhan, "Soykırım Suçunda Bir Grubu Tamamen ve Kısmen Yok Etme Amacı ve Ermeni Tehcir Olayı", *Hukuki Perspektifler Dergisi*, Sayı:9, Aralık 2006.

Gündüz Aktan, "Soykırım Sözleşmesi'ne göre 1915'te Yaşananlara Kimse Soykırım Diyemez", *90.Yı-*

ında Ermeni Trajedisi 1915'te Ne Oldu?, Editör: Sefa Kaplan, İstanbul, 2005.

Haluk Selvi, *Birinci Dünya savaşından Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya, 2004.

İlhan Gedik-Musa Şaşmaz-Yaşar Canatan, *Yakın Dönem Ermeni Hadiselerinde Van*, Ankara, 1993.

İsmail Küçük Kurt, "İztırar Hali Açısından Ermeni Tehciri", *Akademik Perspektif*, 3 Ocak 2012. Ayrıca bakınız: <http://akademikperspektif.com/2012>

Kara Shemsi, (Reşit Saffet Atabinen), *Türkler ve Ermenistan Meselesi*, S.Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 1994. Fransızcası, *Les Turcs et La Question d'Arménie*, Cenevre, 1918, Tercüme Eden ve Yayına Hazırlayan: Bayram Kodaman.

Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni*, Ankara, 2011.

Taner Yurtsever, *General Grigoriy Nikoloviç Korganoff'un La Participation des Arméniens a la Guerre Mondiale Sur le Front Caucase (1914-1918) adlı kitabındaki kayıtların Türk arşivlerindeki belgelerle mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.